

BAGGRUND

By Jakob Bek-Thomsen / 18. December 2020

Kvindepligter og mandearbejde – teknologi og køn i idéhistorien

Illustration: Mathias Skafte Andersen

Teknologi burde være neutralt. Men et kønsperpektiv på teknologi kan afsløre nogle af de samfundsmæssige konsekvenser, der opstår

ved brug af teknologi. Jakob Bek-Thomsen undersøger, hvordan en sådan tilgang kan medvirke til at forklare, hvordan teknologi historisk set har medført en styrket opdeling af, hvad vi socialt og kulturelt har opfattet som mænds og kvinders arbejde.

Baggrund

Kvindepligter og mandearbejde

00:00 | 18:34

Teknologi er historisk set et af de mest maskuline begreber, vi har. Det er forbundet med manuelt arbejde i agerbrugsrevolutionen, dræbende effektivitet i koloniseringen af Afrika og revolutionerende it-teknologi i slutningen af det 20. århundrede. Teknologiens frontfigurer er, med få undtagelser, mænd, og teknologiens historie er fyldt op med opfindsomme og innovative mænd, hvor selve bemestringen af de teknologiske områder eller redskaber har været brugt til at afgrænse maskulinitet og femininitet. Som magtbegreb har teknologi været anvendt til at pege på hierarkiske forhold mellem civilisationer og racer og som benchmarking for politiske ideologier.^[i] Alt i alt, hvis det har noget med teknologi at gøre, har det sandsynligvis også noget med mænd at gøre.

Teknologi burde være neutralt. Men det er det ikke. Toneangivende teknologihistorikere pegede i 1980'erne på, hvordan teknologi alt for ofte er blevet overset som afgørende for etableringen og reproduktionen af kønnede samfund og i særdeleshed adskilte og ulige måder at definere mande- og kvindearbejde på. I og med at teknologi i stigende grad er med i alt, hvad vi foretager os, er det derfor samtidig åbenlyst, at der også gennem teknologien sker en kønslig opdeling. Forskere som Ruth Oldenziel og Judith McGaw har hver især peget på, hvordan man i løbet af det 20. århundrede bevidst eller ubevidst har skabt maskuline og feminine teknologier i form af håndværksopbyggende legetøjskonkurrencer til drenge, der skal forandre verden, og orden- og ryddelighedsopbyggende genstande som skabe, skrin og bh'er til pigerne.^[ii] Det har åbenlyst mange konsekvenser for mennesker som individer, men også for vores samfundsorganisering. Kønslige forskelle og ideologier er ikke bare noget, som sker eller opstår af sig selv. De er

også produkter af historiske kontekster, der bevidst eller ubevidst er skabt af mennesker.

Både Oldenziel og McGaw arbejder i forlængelse af Ruth Schwartz Cowans banebrydende teknologihistorie *More work for mother* fra 1984.^[iii] Heri undersøger Cowan industrialiseringens betydning for etableringen af og opretholdelsen af primært mands- og kvindedominerede arbejdsområder. Hovedargumentet er, at teknologi aldrig er neutral men altid kommer indlejret med en eller flere bestemmende strukturer, der tvinger brugerne ind i bestemte mønstre. Nogle af dem er åbenlyse, mens andre er skjulte og medfører derfor ikke kun f.eks. frigørelse af arbejdskraft, men også påbud om andre ressourcekrævende opgaver. De teknologier, som industrialiseringen gav de private husholdninger, var i afgørende grad medbestemmende for, at mænd og kvinder står ulige på arbejdsmarkedet i dag.

Idéhistoriske kønsanalyser af teknologi er vigtige af flere årsager. Såfremt man medgiver, at de traditionelle teknologiske emner er åbenlyst maskuline, så kan studier af maskulinitet i teknologi åbenbare nye kulturelle og ideologiske perspektiver på områder som ingeniørvidenskab, teknologiske systemer og opfindelser. Men måske endnu vigtigere, som påpeget af Lerman, Mohun og Oldenziel, kan kønsanalyser udfordre de traditionelle opfattelser af, hvilke teknologier som er, og som ikke er, vigtige at studere.^[iv] På den måde skal man opfatte kønsanalysen som et analytisk greb: såfremt man er interesseret i køn, får man nye perspektiver ved at kigge på teknologi, og er man interesseret i teknologi, inklusiv syning, slagtning og husholdningsapparater, er man samtidig i gang med at undersøge måder, hvorpå køn er konstrueret i vores samfund.

Dette kapitel præsenterer Ruth S. Cowans banebrydende studie som et eksempel på, hvordan en idéhistorisk kønsanalyse af teknologi kan tilvejebringe nye og afgørende spørgsmål for det samfund, vi lever i for indeværende. Selv i den ellers statiske og maskinelle teknologi findes en lang række betydningsbærende meninger, anvendelser og forståelser, som fastlåser eller tvinger os ud i bestemte mønstre og handlinger, vi ikke selv vælger. Teknologi, mennesker og samfund påvirker indbyrdes hinanden på måder, så vi ikke bare kan definere teknologier som 'frigørende', 'effektiviserende', 'ødelæggende' eller 'begrænsende'. De er altid flere ting, afhængigt af hvor og hvordan de bruges. Køn er en af de mulige måder, hv

vi kan analysere teknologi, og uden det perspektiv mister vi for mange af de meninger og forståelser, som teknologi også bærer med sig.

Industrialisering og fremskridt

Vores traditionelle opfattelse af industrialiseringen er, at den ubetinget gør noget godt for vores samfund og generelle levestandard. Det er trods alt de færreste, som gerne vil leve i et før-industrialiseret samfund, uanset at industrialiseringen per definition også har medført, at dele af menneskelivet er blevet forværret. De fleste nationer i Vesten blev industrialiseret i perioden mellem 1860 og 1960, hvorigennem samfundene gradvist blev en smule mere industrialiserede for hver generation. Cowans udgangspunkt er industrialiseringen af hjemmet i USA i løbet af denne periode, og hun fokuserer på studier af de husholdningsteknologier, som var med til at 'modernisere' hjemmet og husmødrenes arbejde.

Traditionelt set har man opfattet *industrialisering* og *hjemmet* som to meget forskellige ting, hvor den første er noget, som påvirker eller har indflydelse på den anden. På den måde får man opfattelsen af, at industrialisering er noget, som foregår uden for hjemmets fire vægge, men samtidig også noget, som er i opposition til hjemmets værdier. Hjemmets varme og tryghed er der, hvor vi fortrækker til, når verden udenfor bliver for hård og kold. Men hjemmet og husholdningerne i USA blev industrialiseret lige så *hurtigt* som resten af samfundet, og der er en verden til forskel mellem det huslige arbejde, man udførte før 1860 og efter 1960. Selv om industrialiseringen af hjemmet foregik i samme tempo som i samfundet udenfor, foregik den ikke på samme måde. I kraft af at industrialiseringen medførte en opsplitning af familiens arbejdsopgaver, hvor mændene nu typisk arbejdede som lønarbejdere med et erhverv, og kvinderne i langt større omfang fortsatte med at arbejde hjemme med de huslige gøremål, havde industrialiseringen stor betydning for mænds og kvinders arbejde og rolle i samfundet. Husmødrenes arbejde adskilte sig fra mændenes på særligt tre områder: Det var ulønnet, udført alene og var ikke specialiseret til én enkelt arbejdsopgave. På tre andre områder slog industrialiseringen igennem både i hjemmet og uden for: gennem brugen af ikke-muskeldrevne energikilder, afhængighed af et netværk af sociale og økonomiske institutioner og anvendelsen af redskaber, arbejderne ikke selv kan fremstille eller forstå.

Cowan argumenterer for, at det var gennem denne forskel i industrialiseringen af erhverv, at mænds og kvinders arbejde blev adskilt og forskelliggjort, på trods af at der ikke er nogen åbenlyse grunde til, at det skulle gå sådan. Det kunne lige så godt have været mændenes arbejdsområder, der blev utilstrækkeligt industrialiseret frem for kvindernes. Vi har alle de teknologiske og økonomiske fornødenheder til at organisere vores samfund anderledes, men af en eller flere grunde har vi ikke gjort det. Ud fra en grundlæggende idé om, at arbejde er med til at definere os som individer og med til at skabe de sociale rammer, vi begår os i, så må det være af afgørende betydning, hvis kun dele af vores arbejdsområder – dem uden for hjemmet – er gennemgribende industrialiserede og moderniserede.

Redskaber

Teknologihistorien har altid haft problemer med at definere, hvad teknologi egentlig er. Fra antropologisk definerende, som det der adskiller mennesker fra dyr, til fænomenologisk afklarende som noget al menneskelig aktivitet og eksistens må forstås ud fra.^[v] Redskaber, ofte mekaniske eller brugt i forbindelse med maskineri, bliver dog som regel forstået som hovedparten af, hvad teknologi er. En af de få generaliseringer, man kan lave på tværs af sociale og kulturelle skel er, at alle former for arbejde involverer en form for redskaber. Kønssudier af teknologi forudsætter, at de redskaber aldrig er passive neutrale instrumenter, der kun opfører sig, som vi vil have dem til. Redskaber sætter grænser for vores arbejde, for måderne hvorpå vi kan arbejde med dem. Enhver ny teknologi, udviklet med henblik på at lette en bestemt arbejdsopgave, medfører andre ændringer, som måske i sidste ende medfører, at vi samlet set får mere arbejde pålagt os. Cowan foreslår derfor, at man fremfor at undersøge teknologi, arbejder med to begreber: *arbejdsproces* og *teknologisk system*.

Arbejdsproces betyder, at man ikke kun ser på ét arbejde, fordi langt det meste arbejde indgår i sammenhængende processer. I sin undersøgelse af arbejdet i hjemmet giver hun et eksempel på, hvordan vi umiddelbart nemt kunne konkludere, at tæpperengøring er hurtigere og mindre fysisk krævende med en støvsuger end med en kost eller tæppebanker. Men hvis vi betragter opgaven som en arbejdsproces, bliver det tydeligt, at den består af adskillige aktiviteter, hvor man flytter redskabet, flytter tæpperne, fjerner snavset, osv. Mindst én af de aktiviteter (at flytte redskabet) er sværere at gøre med en støvsuger end med en kost. Herudover, er det sandsynligt, at støvsugerens tilstedeværelse vil øge frekvenser ^{af} arbejdets gentagelser til én gang om ugen frem for én gang hvert kvartal, og [^]

involverer færre arbejdere, idet man frigør familiens stærkeste medlemmer fra at løfte tæpperne udenfor eller de yngste medlemmers opgave med at banke dem. Set i det lys bliver det sværere at svare på, om støvsugning har gjort det nemmere og hurtigere at rense tæpper. Nemmere og hurtigere for hvem og under hvilke betingelser?

Teknologisk system betyder for Cowan en bevidsthed om, at teknologiske redskaber altid indgår i et system for at kunne fungere efter hensigten. En stikkontakt virker ikke uden en elektrisk strøm, og en vaskemaskine virker ikke uden vandtilførsel og sæbepulver. At tænke i systemer kan hjælpe til at forklare teknologiske valg eller fravalg. Hvis ikke man har adgang til det rigtige teknologiske system, giver en moderne teknologisk innovation ikke mening.

Pligter og arbejde

Hvorfor er der ikke lighed mellem kønnene på arbejdsmarkedet i dag? Hvorfor tjener kvinder mindre end mænd, og hvorfor er der procentvis flere kvinder end mænd, som er hjemmegående? De spørgsmål er komplekse og har ikke et entydigt simpelt svar, men nogle af svarene kan muligvis findes i det som Cowan har kaldt *opfindelsen af hjemmets arbejde*. Forudsætningen for de forskelle, vi til en vis grad stadig ser i dag, findes i en før-industriel fordeling af mænds og kvinders arbejde, som i vid udstrækning var grundet i fysiske og muskelmæssige forskelle. Mænd udførte mestendels det hårde fysiske arbejde, mens kvinderne i hjemmet udførte andre opgaver. Ifølge Cowan blev den fordeling yderligere forstærket og betydningsfuld i løbet af den industrielle periode. Mens industrialiseringen i løbet af det nittende og starten af det tyvende århundrede gradvist men sikkert moderniserede alle dele af vores samfund, så blev kun de dele af hjemmets arbejde, som var tildelt mænd og børn, industrialiseret. Støvler og sko blev nu produceret på fabrikker. Det samme gjorde gryder og lertøj. Derfor var der ikke behov for mændenes læder- og skærearbejder. Rindende vand i husholdningerne gjorde, at børn ikke længere skulle slæbe spande fra brønden eller bækken. Slagtingen overgik til industrielle erhverv sammen med en række andre stereotypisk mandlige pligter i hjemmet.

For husmødrene var det anderledes. Præfabrikeret stof overflødiggjorde spinning for kvinderne (og vævning for mænd, og kartning for børn), men ikke behovet for t sy. Med ankomsten af præfabrikeret stof steg også forventningerne til familiernes

mængder af tøj. Mange kvinder (der havde midlerne) måtte derfor ansætte syersker til noget af arbejdet. Men sjældent det hele, som nu optog langt mere af deres tid end tidligere. Nye typer af stof øgede også behovet og forventningen til renligheden. Før industrialiseringen var det meste tøj ikke fremstillet til at kunne vaskes og blev som oftest børstet. Med ankomsten af bomuld som erstatning for lin eller uld, steg behovet for vask betragteligt. Muligheden for at kunne vaske sit tøj er unægtelig et fremskridt, de fleste sætter pris på, men der er samtidig heller ingen tvivl om, at det ændrede pligterne i de hjemlige husholdninger. Tøjvask var en hård og langsommelig proces, som næsten uden undtagelse blev gjort af kvinder. Over en bred kam tilfaldt samtlige af de huslige pligter kvinderne, mens mændene blev sat 'fri' til at kunne tjene på fabrikkerne og børnene til skolen. Teknologiske fremskridt som formalet mel, støbejernskomfuret, offentlig forsyning af vand til husene og fabriksfremstillede støvler, gjorde ikke kvindernes arbejde i hjemmet mindre i omfang. Alle de disse tiltag – og flere til – muliggjorde, at mænd kunne arbejde uden for hjemmet. Langt hen ad vejen blev det nødvendigt, idet de markedsfremstillede produkter krævede en indtægt, der lå ud over det, en tilnærmelsesvist selvforsynende husholdning kunne præstere.

Skabelsen af husmoderen

Et kønsperspektiv på teknologi kan få os til at opdage nye teknologier og nye (tilsigtede og utilsigtede) konsekvenser af teknologi. Det kan forklare nogle strukturelle samfundsmæssige inddelinger, som historisk set har medført en styrket opdeling af, hvad vi socialt og kulturelt har opfattet som mænds og kvinders arbejde. Inddelinger som efterfølgende har forankret sig som myter om, hvad mænd og kvinder er bedst til at lave. Nogle af de myter lever stadig i bedste velgående. Men et kønsperspektiv på teknologi kan ikke forklare, hvorfor vores samfund har valgt at holde fast i de opdelinger, når teknologiske udviklinger har gjort det muligt at ændre dem. Samtidig koncentrerer Cowans teknologihistoriske analyse sig omkring en periode, hvor der skete andre idéhistorisk vigtige udviklinger. Parallelt med industrialiseringen sker der en voldsom udvikling inden for natur- og medicinvidenskaberne, som giver anledning til et nyt fokus på renlighed og hygiejne.

Konklusion

Som Jens Erik Kristensen og Lars-Henrik Schmidt argumenterer i deres bog *Lyse luft og renlighed*, bliver husmoderen det naturlige centrum for det nye fokus. ^

[vi] Kristensen og Schmidt peger på, at husmoderen som figur, som en person med de huslige funktioner, der følger med, ikke eksisterer før det 20. århundrede, på trods af at figuren forsøges naturaliseret gennem en retorik og ideologi, der italesætter husmoderen som et naturligt kald, der åbenlyst er kvindeligt. Husmoderen er derimod et konstrukt skabt gennem sociale, politiske og økonomiske udviklinger med det projekt for øje at skabe de sociale bånd mellem hjemmet, manden på arbejdsmarkedet og opfostringen af sunde børn og varetage den fysiske og den åndelige hygiejne for hele familien. Industrialiseringen af hjemmet, som beskrevet af Cowan, er den direkte teknologiske indvirkning på etableringen og stadfæstelsen af projekt husmoder gennem tilføjelsen af støvsugeren, vaskemaskinen og rengøringsmidlerne. Det er teknologier, som er medvirkende til en styrkelse og befæstning af en idéhistorisk udvikling af et mentalt og fysisk renligt samfund. Ved at koble den moralske forpligtelse til renligheden skabes en forventning til og standard for husmødrenes arbejde. På den måde kan støvsugeren aldrig kun være frigørende – den er samtidig begrænsende og indspundet i forventninger.

Opdelingen af kvindelige og mandlige arbejdsområder i og uden for hjemmet er sociale konstruktioner, som blev udviklet i løbet af 1800-tallet på baggrund af nogle sociale og kulturelle forestillinger om både arbejde, stand og fremtoning. De institutioner og konstruktioner er så grundigt indlejret i vores individuelle og kollektive bevidsthed, at selv ikke de teknologiske landvindinger i det tyvende århundrede kunne ændre dem betydeligt. Det er ikke teknologien, som bærer ansvaret for en ulige kønsfordeling på arbejdsmarkedet. Det er os selv, som bærer ansvaret, og studier af teknologiens idéhistorie kan pege os i retning af, hvorfor det er blevet sådan. Teknologier skaber samfund og måder at organisere os på, samtidig med at vi skaber teknologi for at imødekomme forandringer i vores samfund. Teknologier er derfor fyldt med idéer, intentioner og interesser, som gør, at vi også her finder forklaringer på nogle af de udfordringer, vi konfronteres med i forhold til køn, ulighed og de utilsigtede konsekvenser af vores samfundsvalg.

Jakob Bek-Thomsen er lektor ved Aarhus Universitet. Uddraget er fra antologien Kønnets idéhistorie, som er udgivet af Baggrund.

[i]Leo Marx, "Technology: The Emergence of a Hazardous Concept", *Technology and Culture*, vol. 51, nr. 3, 2010, s. 561-577.

[ii]Judith A. McGaw, "Reconceiving Technology: Why Feminine Technologies Matter", s. 13-36 i Lerman et al. (red.), *Gender and Technology: A reader*, Baltimore: John Hopkins University Press 2003; Ruth Oldenziel, "Boys and Their Toys: The Fisher Body Craftsman's Guild, 1930-1968, and the Making of a Male Technical Domain", *Technology and Culture*, vol. 38, nr. 1, 1997, s. 60-96.

[iii]Ruth Schwartz Cowan, *More work for Mother. The ironies of household technology from the open hearth to the microwave*, New York: Basic Books 1983.

[iv]Nina E. Lerman, Arwen Palmer Mohun og Ruth Oldenziel, "Versatile Tools: Gender Analysis and the History of Technology", *Technology and Culture*, vol. 38, nr. 1, 1997, s. 1-8.

[v]James E. McClelland & Harold Dorn, *Science and Technology in World History*, Baltimore: John Hopkins University Press 2006; Martin Heidegger, *Spørgsmålet om teknikken og andre skrifter*, København: Gyldendal 1999.

[vi]Lars-Henrik Schmidt & Jens Erik Kristensen, *Lys, luft og renlighed – den moderne socialhygiejnes fødsel*, København: Akademisk Forlag 2004.

← Previous Post

Next Post →

Om Baggrund

Tilmed nyhedsbrev

Din email-adresse

Tilmeld dig nyhedsbrevet

